

ÖZ

Destanlar milletlerin tarihi, geçmiş yaşantıları ve inanışları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan edebi türlerdir. Türk destanları da milli kültürü ve Türk halkının değerlerini yansıtan ürünlerin başında gelmektedir. Bu destanlarda yer alan kahramanlar, çeşitli tipler ve bunların belirgin özellikleri destan geleneği içerisinde incelenerek Türk insanının kendisini ve evreni algılayış biçimi hakkında birçok bilgiye ulaşılabilmektedir. Ayrıca destanlarda yer alan motifler, hayvanlar, sayılar ve renkler gibi çeşitli unsurlar destanların barındırdığı mitolojik simgeleri oluşturmaktadır. Bu mitolojik simgelerin çözümlenmesi destanları daha anlamlı hâle getirmektedir. Destanlarla ilgili yapılacak çalışmaların artış göstermesi ve daha önce incelenmemiş olan destanların incelenmesi Türk destanlarının anlaşılma düzeyini artıracaktır. Böylece Türk milletinin inançları, kültürü, değerleri ve millet olma bilinci sonraki nesillere aktarılabilir. Türk mitolojisi hakkında edinilen bilgiler sayesinde milli bilincin özü anlaşılabilir. Türklerin göçebe bir hayat sürmeleri, birbirinden uzak coğrafyalarda yaşıyor olmaları, birçok Türk boyunun bağımsızlığını kaybetmesi ve mitolojinin din dışı bir unsur olarak görülmesi nedeniyle Türk mitolojisi yakın geçmişe kadar araştırılmamıştır. Bu durum Türk mitolojisinin sistemli bir hale dönüşmesini geciktirmiştir. Türk mitolojisi ve Türk destanlarıyla ilgili yapılan ilk derleme çalışmaları 19. yüzyılda yabancı Türkologlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Rus Türkolog Radloff, Türk destanlarını derleyen ilk araştırmacılar arasındadır. Radloff, Sibiryâ bölgesine giderek uzun yıllar burada yaşamış ve çeşitli Türk boylarının destanlarını derleme imkânı bulmuştur. Güneydoğu Sibiryâ'da yaşayan Hakas Türklerinin destan derlemelerini de bu dönemde gerçekleştirmiştir. Hakas Türklerinin oluşturmuş oldukları destanların çok eski zamanlarda ortaya çıkmış olması bu destanlardaki mitolojik unsurların yoğunluğunu artırmıştır. Buldukları coğrafya itibarıyla dış etkilerden uzak bir hayat yaşamaları da bu mitolojik unsurların büyük oranda korunmasını sağlamıştır. Ayrıca Hakas destanlarında kadın kahramanların sıklıkla yer alması ve *Altın Arğ*, *Ay Huucın* gibi bazı kadın kahramanların adlarının destanlara verilmesi Hakas destanlarını diğer Türk destanlarından ayıran özellikler arasındadır. Hakas Türklerinin *alıptıh numah* adını verdikleri bu destanlar, yüzyıllar boyunca Hakas destan anlatıcısı olan *haycılar* tarafından yeni nesillere aktarılmıştır. Bu makalede incelenecek olan Kartaga Mergan Destanı da Radloff'un 1863-1864 yılları arasında derlediği Hakas destanlarından bir tanesidir. Hakas destan geleneği hakkında birçok bilgi vermesi, 1357 mısralık geniş bir hacme sahip olması ve daha önce üzerinde detaylı bir araştırma yapılmaması sebebiyle Kartaga Mergan Destanı incelemeye uygun görülmüştür. Kartaga Mergan Destanı'nda yer alan kahramanın, düşman tiplerin ve yardımcı tiplerin özellikleri Hakas destan geleneği dikkate alınarak incelenmiş, destandaki olağanüstü varlık ve durumlar tespit edilmiştir. Destanda yer alan hayvanlar, sayılar, renkler, madenler ve diğer bazı motifler de taşıdıkları mitolojik özellikler açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Kartaga Mergan Destanı incelenirken olay akışında yer alan sıralama dikkate alınmış ve bu şekilde konu bütünlüğü sağlanmıştır. Türk mitolojisine ve Hakas destanlarıyla ilgili yapılan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hakas Destan Geleneği, Kartaga Mergan Destanı, Abakan Tatarları, Radloff, Mitoloji.



* Öğretmen, Konya Ereğli Mesleki Eğitim Merkezi, Konya/TÜRKİYE, E-Posta: veyis_bursa@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2964-5104.
** Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE, E-Posta: rgkayabasi@aksaray.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6147-7916.

A MYTHOLOGICAL LOOK AT THE KHAKAS EPIC KARTAGA MERGAN

ABSTRACT

Epics are literary genres that enable us to have information about the history, past lives and beliefs of nations. Turkish epics are among the products that reflect the national culture and the values of the Turkish people. By examining the heroes, various types and their distinctive features in these epics within the epic tradition, a lot of information can be reached about the way. Turkish people perceive themselves and the universe. In addition, various elements such as motifs, animals, numbers and colors in the epics constitute the mythological symbols of the epics. The analysis of these mythological symbols makes the epics more meaningful. Increasing studies on epics and examining epics that have not been studied before will increase the level of understanding of Turkish epics. Thus, the beliefs, culture, values and consciousness of being a nation of the Turkish nation will be transferred to the next generations. Thanks to the knowledge about Turkish mythology, the essence of national consciousness will be understood. Turkish mythology has not been researched until recently because the Turks lead a nomadic life, live in geographies far from each other, many Turkish tribes have lost their independence and mythology is seen has a non-religious element. This situation delayed the transformation of Turkish mythology into a systematic state. The first compilation studies on Turkish mythology and Turkish epics were carried out by foreign Turcologists in the 19th century. Russian Turcologist Radloff is among the first researchers to compile Turkish epics. Radloff went to the Siberian region and lived here for many years and had the opportunity to compile the epics of various Turkish tribes. He also made epic compilations of Khakas Turks living in Southeast Siberia during this period. The emergence of epics created by Khakas Turks in ancient times has increased the density of mythological elements in these epics. The fact that they live a life away from external influences due to the geography they are in has ensured that these mythological elements are largely preserved. In addition, the frequent presence of female heroes in Khakas epics and the names of some female heroes such as *Altın Arıĝ* and *Ay Huucin* are among the features that distinguish Khakas epics from other Turkish epics. These epics, which the Khakas Turks called “*alıptih nimah*”, were handed down to new generations by the *haycis*, who were the Khakas epic narrators for centuries. The Kartaga Mergan Epic, which will be examined in this article, is one of the Khakas epics compiled by Radloff between 1863-1864. The Kartaga Mergan Epic has been deemed appropriate to study because it gives a lot of information about the Khakas epic tradition, has a large volume of 1357 verses and has not been studied in detail before. The characteristics of the hero, enemy types and auxiliary types in the Kartaga Mergan Epic were examined by taking into account the Khakas epic tradition, and the extraordinary beings and situations in the epic were determined. The animals, numbers, colors, metals and some other motifs in the epic were also examined in terms of their mythological characteristics. While examining the Kartaga Mergan Epic, the sequence in the event flow was taken into account and in this way the integrity of the subject was ensured. It is aimed to contribute to the studies on Turkish mythology and Khakas epics.

Keywords: Khakas Epic Tradition, Kartaga Mergan Epic, Abakan Tatars, Radloff, Mythology.

GİRİŞ

Türkler tarih boyunca birçok devlet kurmuş, farklı inançlardan ve kültürlerden etkilenmiştir. Buna rağmen kendi kültürünü ve tarihini sonraki nesillere aktarmayı başaramışlardır. Binlerce yıllık tarihe sahip olan Türk milleti, kendi mitolojisini oluşturup bu mitolojinin kalıcılığını sağlamaya çalışırken büyük ölçüde sözlü kültürden yararlanmışır.

Sözlü kültürü oluşturan türlerin başında destanlar gelmektedir. Destanlar; dini inançları, milli değerleri ve gösterilen kahramanlıkları manzum bir şekilde anlatan eserlerdir.¹

Destanlar sayesinde milli birlik ve beraberlik korunmuş, millet olma bilinci günümüze kadar ulaşmıştır.² Destanlar; konusu, biçimi ve anlatım şekliyle kültürü en doğru ve en kolay şekilde yansıtmaktadır. Destanların manzum bir şekilde anlatılıyor olması da akılda kalıcılığını kolaylaştırmaktadır.

Türk dilinde destan kavramını karşılamak için farklı kelimeler kullanılmıştır. *Cır*, *comok*, *epos*, *irtegi*, *olongho* ve *alıptih nimah* bunlardan bazılarıdır.³ Türk lehçelerinde aynı anlama gelen farklı kelimelerin olması destan kavramının farklı şekillerde ifade edilmesine neden olmuştur.

¹ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul 1971, s. 1,7.

² Rabia Gökçen Kayabaşı, “Sibirya Sahası Türk Destanlarında Anlatıcı Tipolojisi”, *Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı*, Edt. Esmâ Şimşek, Kömen Yayınları, Konya 2019, s. 717.

³ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 33-34.

Hakas Türklerinde destan kavramını karşılayan *alıptıh nimahlar*, kahramanların kötü kişiler ve varlıklarla yapmış olduğu mücadeleleri; halkı, ailesi ve evliliği için yaşadığı maceraları konu edinmektedir.⁴ *Alıptıh nimahlar*ın içerdiği konular Hakas Türklerinin, millet olma bilincine ve aile yaşantısına verdiği önemi gösterir niteliktedir.

Hakas destanları diğer Türk destanlarına göre bazı farklılıklar içermektedir: Ölen bir insanın veya hayvanın diriltilmesi, don değiştirme, büyü yapma gibi olağanüstü durumlar Hakas destanlarında sıkça yer alırken diğer Türk destanlarında bu özelliklerle daha az karşılaşılacaktır. Hakas destanlarını diğer Türk destanlarından ayıran en önemli özelliklerden biri ise bu destanlarda kadın kahramanlara çok sık rastlanılmasıdır.⁵ Hakas destanlarının Türk destanları içerisinde farklı bir yerde konumlandırılması, bu destanların daha eski bir döneme ait olması ve Hakas Türklerinin dış etkilerden oldukça uzak bir toplum hayatı yaşamalarıyla ilişkilendirilebilir.

Hakas Türklerinin, destanlarının ve diğer sözlü edebiyat ürünlerinin derlenip yazıya geçirilmesiyle ilgili çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Rus Türkolog Radloff, bu dönemde Hakas Türklerine ait birçok kahramanlık destanını derleyerek Türk kültürüne katkı sağlamıştır.⁶ Radloff 1863-1864 yılları arasında yapmış olduğu derlemelerde Hakas Türklerini, “Abakan Tatarları” olarak adlandırmaktadır. Güneydoğu Sibirya’da, Abakan vadisiyle Yüs bozkırında yaşayan bu topluluğun Kaça, Kızıl, Koybal ve Sagay adında dört büyük kabileden oluştuğunu söylemektedir.⁷

Abakan Tatarlarına adını veren Abakan şehri, günümüzde Hakas Cumhuriyeti’nin başkentidir. Radloff, Hakas Türklerini; musikiye olan düşkünlükleri, çaldıkları *ney*, *gıtara*, *kobız* ve *tyattagan* adlı müzik aletleri, oluşturdukları epik şiirler, vezinli olarak anlattıkları masallar, ortaya çıkardıkları destanlar ve yetiştirdiği şairler bakımından doğudaki diğer Türk boylarından üstün tutmaktadır.⁸ Radloff’un bu düşüncesinde destan anlatıcılarının payı önemlidir. Çünkü destan anlatıcıları, ortaya çıkan bu destanların, derlendikleri ana kadar yaşamasını sağlayan en önemli kişilerdir.

Destan anlatıcılarının belli bir disiplin içerisinde çıraklık eğitimi almaları, destan anlatımının bir müzik aleti eşliğinde ezgili bir şekilde gerçekleştirilmesi, Türklerdeki destan geleneğinin çok eski zamanlara dayanıyor olması destanların günümüze kadar ulaşmasını sağlayan faktörlerdendir.⁹

Türk kültüründe, destanları aktaran özel destan anlatıcıları mevcuttur. *Olonhohut*, *dastançi*, *jırav*, *kayçı*, *akın*, *çaçan*, *sasan*, *baksı* ve *aşık* gibi adlarla anılan bu anlatıcılar, Türk destan geleneğini sürdüren kişilerdir.¹⁰ *Alıptıh nimah* adı verilen Hakas kahramanlık destanlarını anlatan kişilere de *haycı* denilmektedir. *Haycı*ların isimleri, gırtlaktan çıkarılan ses ve şarkı anlamındaki “*hay*” kelimesinden gelmektedir. Hem barındırdığı mitolojik unsurlar hem de derlenen destanların hacim olarak büyüklüğü, Hakas destanlarını Türk destanları arasında önemli bir konuma getirmekte, Hakas *haycı*larının destan anlatımı konusundaki başarılarını da pekiştirmektedir.¹¹

Hakas *haycı*ları, *alıptıh nimah* adı verilen Hakas kahramanlık destanlarını, destanların yazıya geçirildiği döneme kadar ulaştırmayı başararak mitolojik unsurların korunmasına da katkı sağlamışlardır. Bölgedeki halkın yerleşim yerinin ve kültürünün fazla değişikliğe uğramamış olması da Hakas destanlarındaki değişikliklerin en aza inmesini sağlayan unsurlardandır.¹²

Hakaslar, *nimah* terimini masal anlamında kullandıkları için, araştırmacılar ilk derlemeleri yaparken kahramanlık metinlerinden oluşan *alıptıh nimah*ları masal veya destan olarak adlandırma konusunda kararsızlığa düşmüşlerdir. Ancak destan anlatıcısı olan *haycı*lar destan ve masalın farkını açıkça ortaya koymuşlar ve bu kahramanlık metinlerinin destan olduğunu belirtmişlerdir.¹³ *Haycı*ların destanlar ve masallar konusunda ne kadar bilgili oldukları bu açıklamadan anlaşılmaktadır.

Hakas *haycı*ları genellikle erkeklerden oluşmaktadır. Özellikle sonbaharda, av sırasında gecenin geçirildiği yerlerde anlatılan kahramanlık destanları usta *haycı*lar tarafından jest ve mimiklerle desteklenerek anlatılmaktadır. Radloff’un şarkıcı olarak nitelendirdiği *haycı*, ateş ışığının karşısına oturarak meraklı dinleyicilere destan anlatımını

⁴ Gülsüm Killi Yılmaz, “Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 3, Eylül 2010, s. 175-176.

⁵ Yaprak Pelin Uluişik, “Hakas Destan Dairesinden Bir Kadın Kahraman: Huban Arıç”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 11, S. 24, 2018, s. 138.

⁶ Pervin Ergun, *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*, Kömen Yayınları, Konya 2010, s. 7, 9, 23.

⁷ Wilhelm Radloff, *Sibirya’dan I*, çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, s. 195.

⁸ Wilhelm Radloff, *Sibirya’dan II*, çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994, s. 143, 146.

⁹ Onur Alp Kayabaşı, *Destan ve Hükümdar Türk Destanlarında Devlet ve Yönetim*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s. 169.

¹⁰ Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları*, çev. Metin Ekici, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 62-66.

¹¹ Erhan Aktaş, *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*, Kömen Yayınları, Konya 2016, s. 29, 38.

¹² Uluişik, “...Huban Arıç”, s. 138.

¹³ Ergun, *Ay Huucın*, s. 31-33.

gerçekleştirmektedir.¹⁴ Radloff, Hakas destan derlemeleri konusunda yapmış olduğu çalışmalarla kendisinden sonraki Türkologlara da öncülük yapmış, Hakas halk kültürünün öğrenilmesi için bir zemin oluşturmuştur.

Hakas Türkleri arasından çıkan ilk bilim insanı olan N. F. Katanov, Radloff'un Güney Sibirya bölgesinde derlediği metinlerden oluşan *Proben* adlı eserin ikinci cildini incelemiş ve özel adlar dizininden oluşan bir çalışma yapmıştır.¹⁵ 1944 yılında Abakan'da kurulan Hakas Dil Edebiyat ve Tarih Araştırma Enstitüsü, Hakas sözlü kültürü üzerine yapılan araştırmaların hız kazanmasına olanak sağlamıştır. Hakas Cumhuriyeti'nin farklı bölgelerine geziler düzenlenerek önemli destan anlatıcılarından derlemeler yapılmıştır. İlerleyen yıllarda, yapılan derlemeler artmış ve bazı destan metinleri Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır.¹⁶ Türkiye'de Hakaslarla ilgili ilk yazı Mehmet Fuat Köprülü tarafından 1935 yılında *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde kaleme alınırken Hakaslarla ilgili ilk makale de 1993 yılında Metin Ergun tarafından yazılmıştır. Fatma Özkan'ın 1997'de hazırladığı *Altın Arığ Destanı* ise ülkemizde tam metni yayımlanmış ilk Hakas destanıdır. Günümüzde Hakas Destanlarıyla ilgili çalışmalar yapan kişiler arasında Ekrem Arıkoğlu, Ali Ilgın, Timur B. Davletov, Gülsüm Killi Yılmaz, Erhan Aktaş, Pervin Ergun gibi araştırmacılar sayılabilir.¹⁷ Hakas destanlarının derlenmeye başlanmasıyla beraber konuyla ilgili çalışmalar artmış, birçok destan derlemesi gerçekleştirilmiştir. Hâlâ derlenip Türkiye Türkçesine kazandırılacak başka destanlar mevcuttur. Türkiye Türkçesine çevrilen bazı destanlar da incelenmeye muhtaçtır.

Bu makalede, daha önce hakkında detaylı bir araştırma yapılmayan Kartaga Mergan Destanı, barındırdığı mitolojik unsurlar açısından değerlendirilmiş, bu destanın Hakas destan geleneği içerisindeki yeri tespit edilmiştir. Kartaga Mergan Destanı; kahramanın, düşman tiplerin, yardımcı tiplerin ve destanda yer alan hayvanların özellikleri dikkate alınarak incelenmiş olup renkler, sayılar, madenler ve diğer motifler de çalışmanın konusuna dâhil edilmiştir.

1. Bir Destan Kahramanı Olan Kartaga Mergan

Hakas destan kahramanları diğer Türk destan kahramanlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Hakas destan kahramanlarının adlandırılmasında çoğunlukla *alıp* kelimesi tercih edilmekle beraber *mirgen*, *möke* gibi isim ve sıfatlar da kullanılmıştır.¹⁸ *Mirgen*, keskin nişancı; *möke*, yiğit; *alıp* ise bahadır anlamlarında kullanılmaktadır. *Mirgen*; *mergan* ve *mergen* şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.¹⁹ Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde, Kartaga Mergan Destanı'ndan bir bölümü Türkiye Türkçesine çevirmiş ve kartaganın şahin anlamına geldiğini dile getirmiştir.²⁰ Mehmet Fuad Köprülü'nün bu tanımına göre, Kartaga Mergan'ın "şahin gibi iyi bir avcı" anlamında olduğu söylenebilir. Kartaga kelimesinin, kartal kelimesini çağrıştırmasına rağmen şahin anlamında kullanılması dikkat çekicidir.

Kartaga Mergan Destanı'nın başında, Kartaga Mergan avladığı hayvanları halkıyla paylaşmaktadır. Yolda gördüğü veya kimseleri atına bindirmektedir. Çıplak bir kimse gördüğü zaman elbise giydirmektedir.²¹ Tüm bu özellikler kahramanın halkı için olumlu davranışlarda bulunduğunu göstermektedir. Avlanan hayvanları halkıyla paylaşması büyük bir ulusa sahip olmadığını düşündürmektedir. Bu durum Hakas destanlarında sıkça yer alan, kahramanın küçük bir boyun beyi olmasıyla açıklanabilir. Hakas destan kahramanının halkının ihtiyaçlarını karşılamaya özen göstermesi, kendi halkına da başka halklara da adil ve şefkatli davranması Hakas destanlarında karşılaşılan durumlardır.²² Kan Mergan ve Kattan Alıp, Kartaga Mergan'a ve onun atlarına kötü davranışlarda bulunmalarına rağmen affedilip çoban olarak görevlendirilmişlerdir.²³ Kartaga Mergan Destanı'ndaki kahramanının halkına verdiği önem ve diğer insanlara karşı şefkatli olması Hakas destan geleneğiyle benzeşmektedir.

Kartaga Mergan'ın fiziksel özellikleri hakkında destan boyunca bir bilgi verilmemiştir. Kartaga Mergan, birçok düşmanı yenmeyi başarsa da atları Kartaga Mergan'ın üstünde olağanüstü yetenekler göstermektedir.

2. Kartaga Mergan Destanı'nda Yer Alan Kadın Tipler

Hakas destanları, kadın kahramanların destandaki niceliği ve niteliği açısından diğer Türk destanlarından ayrılmaktadır. Hakas destanlarında destanın baş kahramanının kadın olduğu veya erkek kahramanla aynı düzeyde

¹⁴ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 147.

¹⁵ Ergun, *Ay Huucın*, s. 10.

¹⁶ Ergun, *Ay Huucın*, s. 11, 12, 27.

¹⁷ Aktaş, *Hakas Destan Geleneği*, s. 21, 28.

¹⁸ Aktaş, *Hakas Destan Geleneği*, s. 222.

¹⁹ Killi Yılmaz, "Hakaslarda Destancılık Geleneği II...", s. 164.

²⁰ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1935, s. 6.

²¹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 158.

²² Erhan Aktaş, "Hakas Destan Kahramanları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hakas Destan Araştırmaları I*, Edt. Erhan Aktaş, Kömen Yayınları, Konya 2020, s. 183, 184, 208.

²³ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 178.

öneme sahip olduğu örneklere sıkça rastlanmaktadır. Hakas destanlarının ortaya çıktığı dönemdeki anaerkil yapı bu duruma sebep olmuş olabilir.²⁴

Kartaga Mergan Destanı'nda başlıca kadın karakter, Kartaga Mergan'ın kız kardeşi Kan Purkan'dır. Kan Purkan, Kartaga Mergan'ın evden uzaklaşmakta olduğunu görünce onu geri gelmesi için çağırır. Kartaga Mergan ise kardeşini duymazlıktan gelir ve yoluna devam eder. Kan Purkan, üç dağı aşarak kardeşine yetişir. Bir kahramanın gelip kendisini öldüreceğini, hayvanları alıp götürüleceğini, geri dönmesi gerektiğini söyler ve Kartaga Mergan'ın atının dizginlerini sıkıca tutar. Kartaga Mergan: "Senin saçın uzun, aklın kısadır." diyerek ona dizginleri bırakmasını söyler. Kan Purkan dizginleri bırakmaz. Bunun üzerine Kartaga Mergan çelik kılıcıyla dizginleri koparıp yoluna devam eder.²⁵ Kan Purkan'ın üç dağı tek başına aşarak Kartaga Mergan'ı bulması korkusuz ve kahraman kadın tipine örnek teşkil etmektedir. Kan Purkan'ın, bir kahramanın gelip onu öldüreceğini söylemesi onun geleceği görebildiğini göstermektedir. Bu durum Kan Purkan'ın olağanüstü özelliklere sahip olmasıyla açıklanabilir. Kartaga Mergan'ın kız kardeşine gösterdiği cinsiyetçi davranış biçimi ise Hakas destan geleneğindeki anaerkil yapıyla uyuşmamaktadır.

Kartaga Mergan daha sonra kız kardeşini kurtarmak için zorluklar yaşayacak ve tüm zorlukların, kavgaların üstesinden gelerek kız kardeşini bulacaktır. Ancak Kan Purkan ölmüştür ve yalnız kemikleri kalmıştır. Kan Purkan kara boz atın getirdiği ak otla dirildikten sonra atmaca şekline bürünür ve gökyüzüne uçar.²⁶ Doğan ve atmaca gibi yırtıcı kuşlar Türklerde bazı boyların sembolü olmuşlardır. Ev hayvanı olarak da kullanıldıkları için destanlarda sıkça yer almışlardır. Destan kahramanlarının don değiştirmelerinde atmaca ve doğan gibi kuşlara dönüşmeleri karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Kan Purkan'ın atmacaya dönüşmesi şekil değiştirme motifine güzel bir örnek teşkil ederken bir zafer temsili olarak da düşünülebilir. Ayrıca bu bölümde Kartaga Mergan'ın, Hakas destan geleneğine uygun olarak bir aile üyesini kurtarmak için düşmanlarla savaştığı görülmektedir.²⁸

Kartaga Mergan Destanı'nda yer alan diğer kadın ise Kartaga Mergan'ın eşi Altın Arıg'dır. Kartaga Mergan'ın bir köyde unuttuğu şapkasını Altın Arıg'ın onun için alacağından bahsedilmektedir. Kartaga Mergan ilerleyen bölümlerde Altın Arıg'la evlenmektedir.²⁹ Altın Arıg hakkında fazla bir bilgi verilmemiştir. Altın Kan'ın kızı olduğu, Kartaga Mergan'ın şapkasına emanetçilik yaptığı ve Kartaga Mergan'la evlendiği bilinmektedir.

Fatma Özkan'ın Türkiye Türkçesine aktardığı *Altın Arıg Destanı*'nda destanın merkezi kahramanı Altın Arıg'dır. Altın Arıg, halkının mutluluğu için düşmanlarla mücadele etmektedir. Olağanüstü gücü sayesinde tüm savaşları kazanmaktadır.³⁰ Altın Arıg ve Altın Arıg isimlerinin aynı anlamı taşıdığı düşünülürse bir Hakas destanında yer alan yardımcı tipin başka bir Hakas destanında kahraman tip olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

3. Kartaga Mergan Destanı'nda Yer Alan Yardımcı Tipler

Hakas destanlarında kahramana yardım eden insanlar, hayvanlar ve doğüstü varlıklar mevcuttur. Bu yardımcı tipler destan kahramanına farklı şekillerde yardım ederler. Bazıları destan kahramanı ile beraber uzun yıllar süren savaşlara katılırlar. Bazıları ölen destan kahramanını diriltirler. Bazıları ise düşmanları yok etmek için kahramana akıl verip onu zor durumlardan kurtarırlar.³¹

Kartaga Mergan Destanı'ndaki yardımcı tipler Kattan Alıp, Kan Mergan ve Tas Kinas'tır. Kan Mergan ve Kattan Alıp, Kan Purkan'ı Kan Töngüs'ün elinden kurtarmak istemişlerdir. Kan Töngüs tarafından öldürülmüşler, kır at tarafından diriltmişlerdir. Daha sonra ise Kartaga Mergan'la beraber yola çıkmışlar ancak bembeyaz köye geldiklerinde Kartaga Mergan'ı yalnız bırakmışlardır. Güreş yaparken ona yardım edeceklerini söylediler de sözlerinde durmamışlardır. Kara boz at onlardan yardım isteyince onunla alay etmişler ve onu yirmi dallı söğüt ağacına bağlamışlardır. Kattan Alıp, daha önce kendisini diriltiren kır atı öldürmeye çalışmıştır.³² Kattan Alıp ve Kan Mergan'ın yapmış oldukları bu davranışlar Hakas destan geleneğinde yer alan yardımcı tiplerin özellikleriyle uyuşmamaktadır.

Kartaga Mergan, Kan Purkan dirildikten sonra kel kafalı bir gençle karşılaşır. Onun zekasını fark edip bir kahraman olduğunu anlar. Kan Töngüs'ün halkını ve mallarını götürmesi karşılığında, Kan Töngüs'ün altı kulaç uzunluğundaki kara yağız atını kel kafalı gence verir. Kartaga Mergan kel kafalı gence, "halkın başı kara yağız atlı

²⁴ Aktaş, *Hakas Destan Geleneği*, s. 235-236.

²⁵ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 158-159.

²⁶ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 159-175.

²⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 172-173.

²⁸ Aktaş, "Hakas Destan Kahramanları..." , s. 209.

²⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 163, 177.

³⁰ Fatma Özkan, *Altın Arıg Destanı*, Bilig Yayınları, Ankara 1997, s. 9-10.

³¹ Pınar Zaloğlu, *Orta Asya ve Güney Sibirya Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2011, s. 200-231.

³² Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 161, 164, 169, 172.

HAKAS DESTANI KARTAGA MERGAN'A MİTOLOJİK BİR BAKIŞ

Tas Kinas” adını vererek ona kahramanlık unvanıyla onurlandırır.³³ Burada geçen kara yağız atlı *Tas Kinas* ifadesi; alpların, atlarının adlarıyla çağrılması geleneğini yansıtmaktadır.³⁴ *Tas Kinas* yardımcı bir insan tipi olarak, olumsuz özellikler taşımayan tek kişidir. Kartaga Mergan tarafından bir ad ve bir at verilerek onurlandırılmıştır. Verilen adın yöneticilik anlamı taşıması da *Tas Kinas*’ı diğer yardımcı tiplerden ayıran bir özellik olarak düşünülebilir.

Hakas destanlarında saygıdeğer kişilere ad verilmektedir. Ad verilme olayı önemli bir motiftir. Ayrıca ad veren kişinin bir alp, bir aile büyüğü veya kutsal bir hayvan olması gerekmektedir. *Tas Kinas*’ın adını da destan kahramanı Kartaga Mergan verdiği için Hakas destanlarına uygun bir uygulama olmuştur.³⁵

Kartaga Mergan, *Tas Kinas*’ın bir eline yaş, bir eline kuru değnek verir. Kattan Alıp ve Kan Mergan’la ilgili hükmü *Tas Kinas*’ın vermesini söyler. *Tas Kinas* Kattan Alıp ve Kan Mergan’a kuru değnekle vurup mallarını ve halklarını Kartaga Mergan’a götürmelerini ister. Destanın sonunda ikisi de affedilir. Kattan Alıp at çobanı, Kan Mergan da inek çobanı olur.³⁶ Yaş ve kuru değneğin neyi simgelediği hakkında net bir şey bilinmese de *Tas Kinas*’ın kuru değnekle vuruyor olması kuru değneğin daha az acı vermesiyle ilgili olabilir. Çobanlar ellerinde genelde bir değnek bulundurlar. *Tas Kinas*’ın elindeki değnekler, Kan Mergan ve Kattan Alıp’ın çoban olacak olmalarıyla da açıklanabilir.

4. Kartaga Mergan Destanı’nda Yer Alan Düşman Tipler

Hakas destanlarında, olumsuz destan kahramanları da olumlu destan kahramanları gibi olağanüstü fiziksel özellikleriyle tarif edilir. Olumlu destan kahramanının tam zıttı olarak düşünülür.³⁷ Kan Töngüs’ün altı kulaç uzunluğunda olması bu özellikleri destekler niteliktedir.³⁸

Destan boyunca Kan Töngüs’ten pehlivan ve kahraman olarak bahsedilmiştir. Kan Purkan’ı, Kattan Alıp’ı ve Kan Mergan’ı öldürmesine rağmen kendisine olumsuz bir sıfat yakıştırılmamıştır. Kan Töngüs’ün, Kan Purkan’ı neden kaçırdığı ve öldürdüğü konusunda bir bilgi verilmemiştir. Kan Töngüs ve Kartaga Mergan güreşirken ikisi de başkalarından yardım istemişlerdir. Kan Töngüs’ün yardımına *Yer Aynası* gelse de o gelmeden önce Kan Töngüs ölmüştür. Kartaga Mergan’ın yardımına ise kimse gelmemiştir.³⁹ Olumsuz tiplerin olumlu tiplere göre daha fazla birlik içinde olmaları düşündürücüdür.

Destanda yer alan olumsuz tiplerden birisi *Yer Aynası*’dır. Kartaga Mergan, *Yer Aynası*’nı dokuz günde yener. Kan Töngüs: “*Yedi kuğunun damadı, Yer Aynası, Yer Kara nerede kaldın, yardım et*” demektedir.⁴⁰ Destanın sonraki bölümlerinde de sadece *Yer Kara* isminin geçmesi *Yer Kara* ile *Yer Aynası*’nın aynı kişi olduğunu göstermektedir. Kötü ruhların yer altında yaşadıklarına dair inanış, isimlere de yansımıştır. *Yer Kara* veya *Yer Aynası* bu duruma örnektir.

Hakaslar bazı kötü ruhların insanları hastalandırdıklarına inanırlar. Yer altında yaşayan kötü nefesli ruha ise *ayna* adını verirler.⁴¹ Kartaga Mergan Destanı’nda *Yer Aynası* olarak adlandırılan bu ruhun Hakas mitolojisinde yer alan *ayna* ile aynı ruh olduğu düşünülmektedir.

Yer Aynası ölmeden önce kaynanası *Tyekçakay*’ı yardıma çağırır. *Tyekçakay* sarı tırnaklı, kurşun gözlü ve kendir saçlı olarak tasvir edilir. *Tyekçakay*’ın, yedi kuğunun başı olduğu dile getirilmektedir. Daha sonraki bölümlerde Kartaga Mergan’la *kuğu karısının* güreştiğinden bahsedilirken *Tyekçakay* adı geçmemektedir. Bu durum *kuğu karısı* ile *Tyekçakay*’ın aynı kişi olduğunu göstermektedir. Kuğu karısının canının vücudunda olmadığı ve canının kara bir sandığın içindeki yedi kuştan oluştuğu dile getirilmektedir.⁴²

Altay mitolojisinde *Çekçegey* adlı bir cadıdan bahsedilmektedir. *Çekçegey* adlı bu cadı: *Tyekçakay* gibi sarı tırnaklı, kurşun gözlü ve kendir saçlıdır. Damadının adı *Cer Kara*’dır. *Çekçegey* yer altında yaşayan yedi cadının başıdır. Yedi kuştan oluşan canı, bakır kayanın dibindeki kara sandığın içindedir.⁴³ Burada canlı bir varlığın başka yerde olan ruhundan bahsedilmektedir. Dış ruh olarak adlandırılan bu kavram ilk kez Frazer tarafından kullanılmıştır.⁴⁴

³³ Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 176.

³⁴ Aktaş, *Hakas Destan Geleneği*, s. 145-146.

³⁵ Aktaş, *Hakas Destan Geleneği*, s. 112, 114.

³⁶ Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 176-178.

³⁷ Aktaş, *Hakas Destan Geleneği*, s. 234.

³⁸ Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 163.

³⁹ Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 161-169.

⁴⁰ Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 169.

⁴¹ Pervin Ergun, *Sibirya Türklerinin Destanlarında İyeler*, Kömen Yayınları, Konya 2019, s. 147, 204.

⁴² Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 169-175.

⁴³ İbrahim Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 243.

⁴⁴ Ali Duyamaz, “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı”, *bilig*, S. 45, 2008, s. 4.

Ruhun beden dışında bir yerde olması anlamına gelen dış ruh, bu özelliğe sahip olan varlığın öldürülmesini zorlaştırmaktadır. Dış ruhun kutu ve kavanoz gibi kapalı kaplarda saklanabileceği dile getirilmektedir. Ruh, beden içinde yer almasa da bedeni canlı tutabilmektedir.⁴⁵ Salahaddin Bekki bu kavramı ölüm ruhu olarak adlandırmış, bu ruha sahip bir canlının ölmesi için vücudun içinde veya dışında, bir nesne ya da bir hayvan şeklinde olabilen ölüm ruhunun yok edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶ Dış ruh; “*prens, prenses, kral gibi aristokrat ve olumlu tiplerde; dev, tepegöz, gulyabani gibi olağan dışı yaratıklarda görülmektedir.*” Sıradan insanlarda dış ruha rastlanılmamaktadır.⁴⁷ *Çekçegey* ve *Tyekçakay*’ın aynı özelliklere sahip olması ikisinin aynı varlık olduğunu göstermektedir. *Çekçegey*’in yedi kuştan oluşan bir dış ruha sahip olması da *kuğu karısı*, *Çekçegey* ve *Tyekçakay*’ın aynı varlıklar olduğunu ispatlamaktadır. Burada belirtilen *Cer Kara*’nın da *Yer Aynası* ve *Yer Kara* denilen kötü ruhla aynı kişi olduğu açıktır.

5. Kartaga Mergan Destanı’nda Yer Alan Hayvanlar

5.1. At

5.1.1. Atların İsimlendirilmesi

Atlar Türk destanlarında çok önemli bir yere sahiptir. At, binek hayvanı olarak kullanılmasının yanı sıra kahramanın yardımcısı ve dostudur. Kahraman zor durumda kaldığında ona yardım etmekte ve bazı destanlarda olağanüstü özellikler göstermektedir.⁴⁸ Hakas destanlarında da diğer Türk destanlarında olduğu gibi at, kahramanın en önemli destekçisidir. Maceralara katılıp kazanılan zaferlere ortak olur.⁴⁹

Kartaga Mergan Destanı’nda da ata çok önem verildiği görülmektedir. Destan başlar başlamaz atlarla ilgili bilgi verilmeye başlanmıştır. Kara boz atın avda, kır atın ise savaşlarda meşhur olduğu söylenerek hem Türklerin avcı ve savaşçı özelliklerine dikkat çekilmiş hem de atların Türk yaşayışındaki yeri ve önemi belirtilmiştir.⁵⁰ Atların birbirinden ayırt edilebilmesi için renklerine göre bir adlandırma yapılmıştır. Bu durum ata bir kimlik ve kişilik kazandırma açısından önemlidir.

Kartaga Mergan Destanı’nda yer alan diğer atlar; Kan Mergan’ın kırmızı atı, Kattan Alıp’ın sarı atı, Kan Töngüs’ün altı kulaç uzunluğundaki kara yağız atı ve kara kula atıdır.⁵¹ Kattan Alıp’tan, “*kara kula atlı Kattan Alıp*” olarak bahsediliyor olması ve sarı atın isminin başka bir yerde geçmemesi, kara kula atla sarı atın aynı at olduğunu düşündürmektedir.⁵² Kartaga Mergan Destanı’nda yer alan yardımcı tiplerin atları yalnızca renkleriyle ifade edilirken düşman tipinin atı, rengiyle ve uzunluğuyla ifade edilmektedir. Kan Töngüs’ün atından bahsedilirken söylenen uzunluk ölçüsü, olağanüstü nitelik olarak değerlendirilebilecek boyuttur. Kartaga Mergan’ın atları da renkleriyle ve yetenekleriyle ifade edilerek diğer atlardan ayrılmaktadır.

Destan boyunca aynı atın farklı isimlerle adlandırıldığı görülmektedir. Kara boz at; boz at, av atı ve beyaz at olarak adlandırılmaktadır. Kır at da kara kır at, kır at, ak kır at, karışık yelesi at, savaş atı ve karışık yelesi savaş atı şeklinde adlandırılarak destan boyunca isimler konusunda bir karışıklık meydana gelmektedir.

Bu bölümden sonra, anlam karışıklığını önlemek için destandaki en önemli iki attan, kara boz at ve kır at olarak bahsedilecektir.

5.1.2. Atların Olağanüstü Özellikleri

Kartaga Mergan, kır atıyla beraber bir aylık yolu iki günde, bir yıllık yolu yedi günde gitmektedir. Bu durum, kır atın olağanüstü hızına örnek niteliğindedir.⁵³ Türk halkları arasında atın rüzgârdan yaratıldığı ve gökten indiği yönünde farklı efsaneler mevcuttur. Atın olağanüstü hızı, bu efsanelerdeki inanışla açıklanabilir.⁵⁴

Kır atın, başka yerde olan olayları görme gücü de vardır. Yolda ilerlerken bir anda durarak, Kartaga Mergan’a, geri dönmesini söyler. Düşmanların, yurduna girdiğini dile getirir. Kartaga Mergan, kır atı kamçılayarak biraz daha

⁴⁵ James H. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul 1992, s. 269-270.

⁴⁶ Salahaddin Bekki, “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhü Motifi”, *Milli Folklor*, C. 8, S. 62, 2004, s. 54.

⁴⁷ Duymaz, *agm*, s. 17.

⁴⁸ Banarlı, *age*, s. 34.

⁴⁹ Köprülü, *age*, s. 4.

⁵⁰ Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 158.

⁵¹ Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 161, 176.

⁵² Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 176.

⁵³ Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 159.

⁵⁴ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları 2*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.502.

HAKAS DESTANI KARTAGA MERGAN'A MİTOLOJİK BİR BAKIŞ

gitmesini sağlasa da kır at aynı şeyleri söyleyince Kartaga Mergan yurduna geri döner.⁵⁵ Türk kültüründe atın kamçılanması hoş karşılanmasa da Kartaga Mergan Destanı'nda bu durumun tersi görülmektedir. Kır atın konuşabiliyor olması ve başka yerde olan olayları bilebilmesi kır atın olağanüstü özellikleri arasındadır.

Kartaga Mergan'ın kız kardeşi Kan Purkan kaçırılınca Kır at, Kartaga Mergan'a akıl verir. Babası tarafından büyütülen iki kartalın ona yardımcı olabileceğini söyler.⁵⁶ Kır at yol göstericiliğini burada da devam ettirmiştir. Kartaga Mergan'ın nasıl tepki vereceğinin bir önemi yoktur. Daha önceki uyarısında kamçıyla cezalandırılmış olsa da kır at sahibine yardımcı olmaya devam etmektedir. Bu durum atın koşulsuz itaatine bir örnektir.

Destanlarda atlar, sahip oldukları üstün özellikler sayesinde sahiplerine öğüt verirler. Kritik zamanlarda, insan zekâsının üzerinde fikirler yürüterek kahramanın tüm sorunları çözmesini sağlarlar.⁵⁷ Türk destanlarında ve özelinde Kartaga Mergan Destanı'nda atların zekâsı ve yetenekleri destan kahramanının önüne geçmektedir.

Kır at, kırk gün kırk gece yol gider, hiç korkmadan ordunun içerisinden geçer. Mızrak, kılıç ve oklar ona zarar vermez. Kan Töngüs tarafından öldürülen Kan Mergan'ı ve Kattan Alıp'ı diriltir.⁵⁸ Bu bölümde de atın olağanüstü özellikleri devam etmektedir. Kır at, destanın başlıca kahramanı gibi hareket etmektedir ve kahramanlık gösterirken Kartaga Mergan'a ihtiyaç duymamaktadır. Ayrıca ölüleri diriltme yeteneğine de sahiptir.

Kır at, Kan Purkan'ı arayıp geri geldiğinde Kartaga Mergan'ın yurdunun önünde cansız bir şekilde yere düşer. Kara boz at, Kartaga Mergan'a kır atın üzerindeki eyeri ve kantarmasını almasını söyler. Daha sonra kara boz at, *yalbagay kuşu* şekline girerek ak ve kara bulutlara doğru uçar. Gökte küçük bir kuş yakalayıp Kartaga Mergan'a getirir. Kara boz at tekrar at kılığına girer. Yakaladığı kuşun kır atın ruhu olduğunu söyler. Kartaga Mergan'dan kuşu atın ağzına koymasını ister. Bu şekilde kır atın tekrar hayata döneceğini dile getirir. Kartaga Mergan onun söylediklerini yapar ve kır at dirilir.⁵⁹ Kara boz at da kır at gibi olağanüstü özellikler göstermektedir. Kara boz atın, kır atı diriltmek için kuş kılığına girmesi şekil değiştirme motifine örnek gösterilebilir. Ayrıca burada ruh, bedenden ayrı bir varlık olarak görülmektedir. Kır at ölünce ruhu bir kuş şeklinde gökyüzüne yükselmiştir.

Orhun kitabelerinde yer alan, ölünün ruhunun uçup gitmesi, kurganlardan çıkarılan eserlerdeki tasvirlerin buna işaret etmesi, İslamiyet'ten önceki devirlerde kuşun, ruhun sembolü olarak düşünüldüğünü göstermektedir.⁶⁰ Kır atın ruhunun kuş şeklinde olması bu düşünceyle açıklanabilmektedir.

Kartaga Mergan kara boz atıyla beraber Kattan Alıp'ı bulmaya gider. Dağları, çölleri aşır bir yıllık yere yedi günde varırlar. Kırk gün kırk gece durmadan gittikten sonra ateşten bir denize ulaşırlar. Kartaga Mergan, kara boz atı kamçılayınca kara boz at bir sıçrayışta ateşten denizi geçer.⁶¹ Kara boz at da kır at gibi olağanüstü bir hıza sahiptir. Ayrıca dinlenmeden kırk gün yol gitmesi ve ateşten denizi sıçrayarak geçmesi, atın destan kahramanı olma özelliğini pekiştirmektedir. Kartaga Mergan'ın atı kamçılması burada da devam etmektedir.

Kartaga Mergan, kara boz atının üzerinde dokuz gün yol gittikten sonra uzun bir zaman daha at sürerek Altay sırtını geçip bir köye varır.⁶² Burada Altay Dağları'ndan bahsedilerek gerçek bir yerin destana dâhil olması sağlanmıştır. Türkler tarafından kutsal kabul edilen Altay Dağları, Hakas destanlarında sıklıkla yer almaktadır. Uzun bir müddet yol gittikten sonra Altay sırtını geçmeleri Altay Dağı'nın uzaklık bildirmek amacıyla kullanıldığı göstermektedir.⁶³

Kartaga Mergan, Kan Mergan'la beraber kara kula atlı Kattan Alıp'ın yanına gider. Kattan Alıp, Kan Purkan'ı kurtarmaya çalıştığını, Kan Töngüs tarafından öldürüldüğünü ve kır at tarafından hayata döndürüldüğünü anlatır. Hep beraber bembeyaz bir köye varırlar. Dokuz köşeli, taştan bir ev görürler. Evin önündeki altın direkte kara kula bir at bağlıdır. Kartaga Mergan kendi atını da bu altın direğe bağlar.⁶⁴ Kattan Alıp'ın, atının adıyla anılması Hakas destan geleneğiyle örtüşmektedir. Hakas destanlarından olan *Altın Arığ*, *Ay Huucin*, *Han Orba* ve *Han Mirgen* gibi destanlarda da kahramanlar atlarının adlarıyla anılmaktadırlar.⁶⁵ Hakas destanlarında da diğer Türk destanlarında

⁵⁵ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 159.

⁵⁶ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 160.

⁵⁷ Ahmet Caferoğlu, "Türk Onomastiğinde At Kültü", *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, s. 201.

⁵⁸ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 161.

⁵⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 161.

⁶⁰ Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 291-294.

⁶¹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 161-162.

⁶² Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 163.

⁶³ Sacide Çobanoğlu, "Abakan Türklerinin (Sagay) Destanlarında Halk İnançları Bağlamında Dağ Kültü", *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2020, s. 47, 49.

⁶⁴ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 163-164.

⁶⁵ Aktaş, *Hakas Destan Geleneği*, s. 145-146.

olduğu gibi at bağlanan direkler sıkça yer alır. Kara kula atın ve kara boz atın bağlandığı altın direk, hayat ağacıyla aynı görevde düşünülebilir. Bu direkler yer altı, yeryüzü ve gökyüzü arasında bağlantı sağlamaktadır.⁶⁶ Kartaga Mergan, kara boz atını bilinçli olarak altın direğe bağlamış olabilir. Böylece başına gelecek olumsuz bir durumda kara boz at onun için yardım çağırabilecektir.

Kartaga Mergan ve *kuğu karısı* güreşmeye başladıktan sonra, beyaz at hiçbir şey görmemesine rağmen Kartaga Mergan'ın zor durumda olduğunu hisseder ve onun sesini duyar. Semayı yedi defa, yeri dokuz defa dolaşarak yardım edebilecek birisini arar. Kattan Alıp ve Kan Mergan'ı bulup onlardan yardım ister. Onlar ise beyaz atı yirmi dallı söğüt ağacına bağlarlar.⁶⁷ Bu bölümden sonra, bağlanan boz atın ağladığı, yedi gün sonra ipini kopararak oradan uzaklaştığı, Kan Mergan ile Kattan Alıp'a çok kızgın olduğu anlatılmaktadır.⁶⁸ Destan boyunca beyaz bir attan iki kere bahsedilmiştir. İlk bahsedilişten hemen önce Kartaga Mergan'ın kara boz ata bindiği söylenmiştir. İkinci bahsedilişten sonra da tekrar kara boz attan bahsediliyor olması ve beyaz at bağlandıktan sonra kara boz atın iplerini koparması beyaz at ile kara boz atın aynı atlar olduğunu göstermektedir.⁶⁹ Aynı at daha önceki bölümlerde Kan Töngüs'ün köyünün girişinde altın bir direğe bağlanmıştı. Buna rağmen semayı ve yeri dolaşabilmesi at bağlanan direğin yer altı, yeryüzü ve gökyüzü arasında bağlantı kurması düşüncesiyle örtüşmektedir.

Kara boz at ipini kopardıktan sonra sahibini bulamayacağını düşünüp kendini öldürmeye karar verir. Dağın zirvesine çıkıp kendini atsa da denize atlasa da ölmeyi başaramaz. Kara boz at, altın yapraklı ve gümüş kabuklu ak bir kayın ağacı görür. Kayın ağacının dibinde bekleyip açlıktan veya susuzluktan ölmeyi planlar.⁷⁰ Kayın ağacı Türkler tarafından kutsal kabul edilen bir ağaçtır. Hasta tedavisi ve ayinler kayın ağacının yanında yapılır. Kayın ağacı kendisine kurban sunulan bir ağaç olması sebebiyle de tanrısal bir varlık olarak düşünülür.⁷¹ Kutsallık atfedilen kayın ağacı, ruhun kolay çıkmasını sağlayacak bir unsur olarak düşünülebilir. Ölmek için kayın ağacının dibinin seçilmesi de bu nedenle olabilir. Ağacın altın yapraklı, gümüş kabuklu ak bir kayın olması da kutsallığını artırıcı özellikler olarak sayılabilir. Yine de kara boz atın, sahibini bulamadığı için kendini öldürmeyi düşünmesi ilginçtir. Şekil değiştirip gökyüzüne uçabilen, göğün katlarında dolaşabilen ve hiç yorulmayan kara boz atın sahibine ulaşamaması düşündürücüdür.

Kara boz at, kayın ağacının dibinde beklerken Kattan Alıp'ın kır atı öldürmeye çalıştığını görür. İntikam almak için koşar fakat kır atın önünde yere yıkılır. Kır atın tavsiyesi üzerine üç defa ot yiyip, üç defa su içince kendine gelir. Kartaga Mergan'ın başından geçen olayları anlatır: “*Şimdi kuğu karısıyla güreşmektedir*” der.⁷² Kara boz at, sahibi yanında olmasa da onun neler yaptığını bilmekte veya tahmin etmektedir.

İki at beraber Kartaga Mergan'ı aramaya giderler. Kara boz at önde kır at ise arkadadır. Kır at, kara boz atı, at yavrusu şeklinde takip etmektedir. Kır at ve kara boz atın aynı yere gittikleri zamanlarda kara boz at önde kır at arkada gitmektedir. Yine böyle zamanlarda Kartaga Mergan onların yanındaysa Kartaga Mergan kara boz ata binmektedir.⁷³ Bu durum kara boz atın kır attan daha üstün tutulduğunu gösteriyor olabilir.

Kır at ve kara boz at bir müddet gittikten sonra bir kişinin inleyen sesini duyarlar. Sesin nereden geldiğini tespit edemezler. Bunun üzerine kır at, at başı büyüklüğünde bir altın guguk şekline girerek gökyüzüne doğru uçar. Sesin ak dağ ile kara dağ arasından geldiğini anlar. Aşağıya iner fakat sesin sahibini bulamaz. Ak kaya ile kara kaya arasına oturup ötmeye başlar.⁷⁴ Hakaslarda guguk kuşu *köök* adıyla bilinmektedir. At başı büyüklüğünde guguk kuşu ifadesi de yaygındır. Guguk kuşu, olumsuz durumların olduğu yerin üzerinde uçtuğu takdirde oradaki sorunlar hallolmaktadır. *Altın Taycı, Han Orba ve Altın Çüs* adlı Hakas destanlarında da destan kahramanları çeşitli nedenlerle guguk kuşuna dönüşmektedirler.⁷⁵ Kartaga Mergan Destanı guguk kuşunun işlevi ve şekil değiştirme motifi bakımından Hakas destan geleneğiyle uyum içerisindedir. Kartaga Mergan Destanı'nı diğer Hakas destanlarından ayıran özellik ise diğer destanlarda insanlar guguk kuşuna dönüşürken, bu destanda guguk kuşuna dönüşen varlığın bir at olmasıdır.

Ak kaya ve kara kaya yok olunca inleyen kişinin Kartaga Mergan olduğu görülür. *Kuğu karısı* da yer altından çıkıp Kartaga Mergan'la yeniden güreşmeye başlar. Atlar, *kuğu karısının* canının yer altında kara bir sandığın içinde

⁶⁶ İbrahim Dilek, “Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, *Milli Folklor*, C. 22, S. 85, 2010, s. 47.

⁶⁷ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

⁶⁸ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169-170.

⁶⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 163, 169.

⁷⁰ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 170-171.

⁷¹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 64.

⁷² Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 170-172.

⁷³ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 172, 175, 176.

⁷⁴ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 172-173.

⁷⁵ Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, s. 534-535.

HAKAS DESTANI KARTAGA MERGAN'A MİTOLOJİK BİR BAKIŞ

olduğunu bilmektedir. Beraber yer altına inip kara sandığı bulurlar. Kara boz at, kara sandığın kapağını açar. Sandığın içindeki altın kutuyu alıp Kartaga Mergan'ın yanına giderler. Kartaga Mergan ve *kuğu karısı* hala güreşmektedirler.⁷⁶ Hakas mitolojisinde kuğu, koruyucu ruh olarak düşünülen hayvanlar arasında yer almaktadır. Bu sebeple kuğunun öldürülmesinin uğursuzluk getireceği yönündeki inanışlar vardır. Kuğunun değerli bir varlık olarak hediye edilmesi âdeti de mevcuttur. Genel itibarıyla kuğu değerli ve iyi özellikli bir hayvan olarak kabul edilmektedir.⁷⁷ Kartaga Mergan Destanı'nda *kuğu karısı*, düşman bir figürü temsil etmekte ve destan kahramanını öldürmeye çalışmaktadır. Ancak buradaki *kuğu karısının*, canı yedi kuğudan oluşan *Tyekçakay* adında bir cadı olması göz ardı edilmemelidir. *Kuğu karısının* kuğu kuşuyla aynı varlıkmış gibi düşünülmesi mümkün görünmemektedir.

Kır at, kel kafalı bir adam şekline girerek içinde *kuğu karısının* canlarının yer aldığı kutuyu açar. "*Yedi kuşu eline alır ve diğer eliyle de Kartaga Mergan'ın bir kenara bıraktığı kılıcı yakalayarak yedi kuşun kafasını koparır.*" Bu yedi kuş, *kuğu karısının* canlarını oluşturmaktadır. Kuşlar ölünce *kuğu karısı* da ölür. "*Kartaga Mergan, atlarının boyunlarına sarılarak sevincinden ağlar.*"⁷⁸ Diyayev'in Kazak Türklerinden derlemiş olduğu Er Töştük anlatısında düşman tip olan Şoyunkulak dış ruha sahiptir. Şoyunkulak'ın canlarını, kara koyu doru keçinin içinde bulunan dokuz sandığın en küçüğünün içindeki dokuz kuş yavrusu oluşturur.⁷⁹ Er Töştük anlatısının Altay Tıva varyantı olan Bay Nazar'da kızıl kahverengi bir geyiğin içinden kızıl kahverengi bir sandık çıkar. Bu sandığın içindeki dokuz kuş yavrusu Şoyunkulak'ın canlarını temsil etmektedir. Er Töştük'ün Cusup Mamay varyantında da Şoyukuk'un yedi kara sığırçıktan oluşan canı, kara koyunun karnındaki sandıkta yer almaktadır.⁸⁰ Kartaga Mergan Destanı ve Er Töştük anlatılarının çeşitli varyantlarında dış ruh kavramıyla ilgili benzerlikler olduğu görülmektedir. Canların yedi veya dokuz kuştan oluşması ve bir sandık içinde yer alması ortak unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Kartaga Mergan, kara boz atına binip Kan Töngüs'ün yurduna doğru yola çıkar. Kır at da bir at yavrusu şekline girerek onların arkasından gelir. Kartaga Mergan, kardeşi Kan Purkan'ı bulamaz. Kır at, Kan Purkan'ın kemiklerini gösterir. Kartaga Mergan kardeşinin kemiklerini toplayıp onu canlandırmak ister. Ancak başarılı olamaz. Üzüntüsünden ağlamaya başlar. Kara boz at, Kartaga Mergan'dan at eyerini ve kantarmasını almasını ister. Demir yerin kenarındaki demir kayanın üzerinde dokuz tanrının yaptığı altı parçalı ak bir ot olduğunu söyler. Bu otun ölmüş kişiyi dirilteceğini söyler. Otu almaya gideceğini, başına bir iş gelmezse üç gün sonra geri geleceğini dile getirir. Kara boz at, ak otu getirir ve Kan Purkan bu ota dirilir. Kan Purkan dirildikten sonra atmaca şekline girerek yükseklere uçar.⁸¹ Kır at, Kan Mergan'ı ve Kattan Alıp'ı canlandırırken herhangi bir ot kullanmamıştır. Kara boz at ise Kan Purkan'ı diriltmek için ak ota ihtiyaç duymuştur. Bu durum kır atın diriltme yeteneğinin daha fazla olmasıyla veya ölüm olayının üzerinden uzun zaman geçmesinin diriltme olayını güçleştirmesiyle açıklanabilir.

5.2. Köpek

Türkler köpeği kült bir varlık olarak görmemişlerdir. Köpeği, kurtla karşılaştırma ve kurdun köpekten çok daha üstün tutulması bu duruma sebebiyet vermiş olabilir. Genel itibarıyla değersiz bir varlık olarak düşünülen köpek, av köpeği olduğu zaman gurur kaynağı olarak değerlendirilmektedir.⁸² Kartaga Mergan bembeyaz köye geldiğinde taş sarayın kapısının iki yanında demir zincire bağlı iki köpek görür. Köpekler saldırınca ikisini de yakalayıp zincirlerini koparır. Sonra da taş sarayın köşesine çarparak köpekleri öldürür.⁸³ Kartaga Mergan Destanı'nda köpek, insanı koruma görevini üstlenmiştir. Olumsuz özelliklere sahip bir destan kahramanını koruduğu için olumsuz bir motif olarak düşünülebilir.

5.3. Ayı

Ayı ve insanın iki ayaklarının üzerinde duruyor olmaları, bedenlerinin birbirine benzemesi iki varlık arasında bir bağ olduğunu düşündürmüştür. Hakas mitolojisine göre ayının daha önceleri insan olduğu varsayılmaktadır. Ayının zayıflara dokunmadığı ve diz çökenleri affettiği yönündeki inanış da ayının bağışlayıcı özelliğini ön plana

⁷⁶ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 173-174.

⁷⁷ E.L. Lvova, İ. V. Oktyabrskaya, vd. , *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (İnsan ve Toplum)*, çev. Metin Ergun, Kömen Yayınları, Konya 2013, s. 37, 54, 55.

⁷⁸ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 174-175.

⁷⁹ Seyfullah Yıldırım, "G. N. Potanin'in Kazak Türkleri Arasında Derlemiş Olduğu Er Töstük (Er Töştük) Anlatıları Hakkında", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 9, 2014, s. 92.

⁸⁰ Seyfullah Yıldırım, Ahmet Tacetdin Hallaç, "Altay Tıvaları ve Er Töştük Anlatısının Altay Tıva Varyantı: Bay Nazar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.15, S. 37, 2022, s. 9.

⁸¹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 175.

⁸² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 617-619.

⁸³ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 165-166.

çıkarmaktadır.⁸⁴ Kartaga Mergan taş sarayın ikinci kapısında iki ayı görür. Kapıyı açmak isterken ayılar Kartaga Mergan'a saldırır. Ayıları da köpeklere yaptığı gibi taş sarayın köşesine çarparak öldürür.⁸⁵ Kartaga Mergan Destanı'nda ayı, köpekle aynı görevde bulunmakta ve aynı şekilde öldürülmektedir. Ayının öldürülmesi, ayıya duyulan saygıyla zıtlık göstermektedir.

5.4. Kartal

Kartal, Türklerin en önemli sembollerinden biridir. Güç, kudret gibi kavramları temsil eder.⁸⁶ Kartallar ayrıca hükümdar avlarında kullanılmıştır. Hükümdarın veya beyin kuvvetini simgeleyen birer unsur olarak düşünülmüş ve avcı kuş olarak nitelendirilmiştir.⁸⁷ Kartaga Mergan iki tane kartaldan kız kardeşini bulmaları için yardım ister. Bu kartallar Kartaga Mergan'ın babası tarafından büyütülmüşlerdir. Kartallar iki yavruları olduğunu ve onlara bakmaları gerektiği için yardım edemeyeceklerini söyler. Kartaga Mergan onlara dokuz kısrak yakalayıp verince kartallar Kan Purkan'ı aramaya başlar. Dokuz gök yerini dokuz defa, yedi gök yerini yedi defa dolaşsalar da Kan Purkan'ı bulamazlar.⁸⁸ Kartalların Kartaga Mergan'ın babası tarafından büyütüldükleri bilindiğine göre, onların avda kullanıldıkları düşünülebilir. Ayrıca kartalın dokuz gök yerini dokuz defa, yedi gök yerini yedi defa dolaşması kartalların olağanüstülüğünü destekler niteliktedir.

6. Kartaga Mergan Destanı'nda Yer Alan Bazı Motifler

6.1. Su Atası

Kartaga Mergan, ak denizin yanından geçerken *Su Atası*'na kız kardeşinin yerini sorar. O da görmediğini söyler. Çakılları saydığını, kumları hesap ettiğini ama Kan Purkan'ı görmediğini dile getirir. Kartaga Mergan, *Su Atası*'ndan yardım ister. *Su Atası* da denize dalarak turna balığı kılığına girer ve yüzerek Kan Purkan'ı arar. Ancak Kan Purkan'ı bulamaz.⁸⁹ Hakaslarda su iyisi genellikle dişil kabul edilse de bazen erkek olarak da tasvir edilir. Erkek olanına *Su Atası*, dişil olanına *Su Anası* denir. Bulunduğu bölgenin en büyük suyunda yaşadığına inanılır. Turna balığı *Su Atası*'nı sembolize ettiği için Hakaslar turna balığını yemezler.⁹⁰ Kartaga Mergan Destanı'nda *Su Atası*'nın turna balığı kılığına girmesi Hakasların mitolojisinde yer alan *Su Atası*-turna balığı ilişkisiyle örtüşür niteliktedir.

Su Atası ya da *Su Anası* adıyla anılan bu kutsal varlık, Verbitskiy'nin derlediği Altay Yaratılış Destanı'nda Ülgen'e yaratma ilhamını veren *Ak Ana* ile benzerlik göstermektedir.⁹¹ İkisinin de kutsal sayılan bir varlık olarak kabul edilip su içerisinde yaşamaları ve *Ak Ana*'dan, Altay Yaratılış Destanı dışında bahsedilmemesi *Su Anası* ve *Ak Ana*'nın aynı varlık olabileceklerini düşündürmektedir.

6.2. Dügün

Kartaga Mergan, Altın Arıg'la kahramanlık yaptıktan sonra evlenir. Bu durum Türk destan geleneğiyle örtüşmektedir. Kartaga Mergan, Altın Kan'a giderek onun kızı Altın Arıg'a kendi talip olur. Hem Altın Arıg'ın yurdunda hem de Kartaga Mergan'ın yurdunda düğün yapılır. İkinci düğünde açların doyurulduğu, zayıfların şişmanlatıldığı, çıplak gelenlerin giydirildiği, yayan gelenlerin iyi atlara bindirildiği söylenmektedir.⁹² Kartaga Mergan Destanı'nda, Hakas destan geleneğinde yer alan dünürçülük anlayışı yer almamaktadır. Hakas destan geleneğine göre, evlenilecek kızın evine alpin ailesinin dünürçü olarak gitmesi gerekmektedir. Dügün, kız isteme merasiminden sonra gerçekleşmektedir. Kartaga Mergan Destanı'nda ise kahramanın ailesinden herhangi bir kişi dünürçülük görevinde bulunmamaktadır Dügünün evlenecek kişilerin ikisinin de yurdunda ayrı ayrı yapılması; Hakaslarda sık karşılaşılan bir durumdur. Dügüne gelen kişilere ikramlarda bulunmak ve yardım etmek de Türk örf ve âdetleriyle uyusmaktadır.⁹³

6.3. Buda

Dügün gecesinin sabahında Tanrı, Kan Purkan'ı yanına çağırır. “Önümüzde *Purkan (Buda) olup otursun!*” der. Kan Purkan, Kartaga Mergan'ın omuzuna basıp duman şeklinde Tanrı'nın katına çıkar.⁹⁴ *Purkan* kelimesinin tanrı,

⁸⁴ Gülsüm Killi Yılmaz, “Sibirya Türklüğünde Ayı ile İlgili İnanışlar”, *Av ve Avcılık Kitabı*, Edt. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 438-441.

⁸⁵ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 165.

⁸⁶ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 265.

⁸⁷ Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 89.

⁸⁸ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 160-161.

⁸⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 159-161.

⁹⁰ Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, s. 724, 728, 730.

⁹¹ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 470.

⁹² Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 177-178.

⁹³ Aktaş, *Hakas Destan Geleneği*, s. 121, 124.

⁹⁴ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 178.

ilah ve buda gibi anlamlarda kullanılıyor olması ve Tanrı'nın Kan Purkan'dan buda olmasını istemesi, Kartaga Mergan Destanı'nın Budizm'le bağlantısını göstermektedir.

7. Kartaga Mergan Destanı'nda Yer Alan Sayılar

Sayılar Türk mitolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli unsurları simgelemek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Eski Türk inanışlarında, sayıların olumlu ve olumsuz anlamları olmakla beraber, bu inanışlardan bazıları günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.⁹⁵ Kartaga Mergan Destanı'nda da sayıların birçok yerde kullanıldığı gözlenmiştir. En çok kullanılan sayılar iki, üç, altı, yedi ve dokuzdur.

7.1. İki

Hakas masalları konusunda doktora tezi hazırlayan Yavuz Uysal, bu masallarda iki sayısının sıklıkla kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bu durumu, Hakas masallarını Anadolu masallarından ayıran bir özellik olarak belirtmiştir. İnsanlarla, hayvanlarla, eşyalarla, mekânlarla, zamanla ve olağanüstü varlıklarla ilgili olarak birçok farklı yerde iki sayısı karşılaşıldığı sonucuna ulaşmıştır.⁹⁶ Hakas masallarında karşılaşılan bu durum Kartaga Mergan Destanı'nda da yer almaktadır. Kan Purkan'ı arayan kartalların sayısı ikidir ve iki tane yavruları vardır. Kartaga Mergan'a kız kardeşini kurtarmak için yardım edeceklerini söyleyen kahramanlar iki kişidir. Kan Töngüs'ün sarayında bekçi olan köpek, ayı ve pehlivanlar da iki tanedir. Kartaga Mergan *kuğu karısı*yla dövüşürken onun iki zülfünü koparıp yere atar. Ak dağ-kara dağ, ak kaya-kara kaya, ak bulut-kara bulut şeklindeki ifadelerde de zıtlıkları göstermek amacıyla iki sayısı kullanılmıştır.⁹⁷ Kartaga Mergan Destanı'nda iki sayısıyla ilişkilendirilen köpek, ayı, pehlivan ve kuğu tamamıyla olumsuz varlıklar olarak düşünülebilir. Kartaga Mergan'a yardım etmek isteyen iki kahraman ise daha sonra, Kartaga Mergan'ın atlarına zarar vermek istemişler ve Kartaga Mergan'ı düşmanlarıyla yalnız bırakmışlardır. İki kartal, Kan Purkan'ı aramış ancak bulamamıştır. Kartaga Mergan kartalların iki yavrusu için dokuz kısarak vermek zorunda kalmıştır. Bu durumlar genel itibarıyla olumsuz olarak nitelendirilebilir. Tüm bunların yanında Kartaga Mergan'ın en büyük yardımcıları olan atların da iki tane olması iki sayısıyla ilgili olumlu bir özellik olarak değerlendirilebilir.

7.2. Üç

Tüm dünyada asırlardır temel bir sayı olarak kabul edilen üç sayısı evrendeki düzeni temsil etmektedir. Yer ve gök arasındaki birliği oluşturarak Tanrı, dünya ve insanoğlunun bütünlüğünü ifade etmektedir. Ayrıca halk inanışlarında bir amacın gerçekleşmesi için üç kere şans verilmesi gerektiği düşünülmektedir. “*Allah'ın hakkı üçtür.*” Denilerek bu inanç pekiştirilmektedir.⁹⁸ Kartaga Mergan Destanı'nda da üç sayısıyla ilgili ifadeler; zaman, uzaklık ve tekrar edilmesi gereken bir eylem şeklinde bulunmaktadır. Kan Purkan, Kartaga Mergan'ı durdurmak için peşinden gider ve üç dağı aşttıktan sonra ona yetişir.⁹⁹ Üç ufkun ardındaki memlekette, Kartaga Mergan'ın babası tarafından büyütülen kartallar vardır.¹⁰⁰ Savaş atı üç gün üç gece yol gider.¹⁰¹ Kara boz at ak otu almaya giderken, başına bir iş gelmezse üç gün sonra döneceğini söyler.¹⁰² Burada üç sayısıyla ilgili ifadelerin tamamı uzaklık ve zaman bildirmesi açısından önemlidir. Kara boz atın üç defa ot yiyip üç defa su içtikten sonra iyileşmesi üç sayısıyla ilgili, tekrar edilmesi gereken bir eylem olarak düşünülebilir.¹⁰³

7.3. Altı

Altı sayısına atfedilen kutsallığın kökeninin Çin'den geldiği düşünülse de Türk destanlarında altı sayısıyla ilgili mitolojik unsurlar bulunmaktadır. Verbitskiy'in derlediği Altay Yaratılış Destanı'nda dünyanın altı günde yaratılışı, altı sayısıyla ilgili mitolojik bir örnek olarak gösterilebilir.¹⁰⁴

Kartaga Mergan Destanı'nda altı sayısıyla ilgili bazı olağanüstü unsurlar yer almaktadır. Kan Töngüs'ün, belinin altı yerden ezildikten sonra ölmesi, Kan Töngüs'ün ve onun atının altı kulaç uzunluğunda olması, Kan Purkan'ı diriltiren

⁹⁵ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.343-347.

⁹⁶ Yavuz Uysal, *Hakas Masalları (İnceleme-Metinler)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Kayseri 2014, s.157-158.

⁹⁷ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 158- 178.

⁹⁸ Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, Zafer Matbaası, İstanbul 2000, s. 22, 23.

⁹⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 159.

¹⁰⁰ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 160.

¹⁰¹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 161.

¹⁰² Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 175.

¹⁰³ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 172.

¹⁰⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 330, 471.

ak otun altı parçadan oluşması altı sayısı ile ilgili örneklerdendir.¹⁰⁵ Altı sayısının bir uzunluk ölçüsü olarak, fiziksel bir olağanüstülüğü temsil etmesi Kartaga Mergan Destanı'nda yer alan incelemeye değer unsurlardandır.

7.4. Yedi

Yedi sayısı Türk mitolojisinde sık tekrarlanan sayılardan bir tanesidir. Hakas Türklerinde de bu sayıyla ilgili kullanımlar mevcuttur. Dokuz sayısı ile art arda kullanımına sıklıkla rastlanmakla beraber dokuz sayısının yerine kullanıldığı da olmaktadır. Genel itibarıyla dokuz dallı olarak kabul edilen dünya ağacı, Hakas Türkleri arasında yedi dallı bir kayın olarak tasvir edilmektedir.¹⁰⁶

Kartaga Mergan Destanı'nda yedi sayısı ile ilgili karşımıza çok sayıda örnek çıkmaktadır. Kartaga Mergan'ın kır atının ve kara boz atının bir yıllık yolu yedi günde gitmesi, kara boz atın bağlandığı yerden yedi günde kurtulması, yedi sayısının zamanla ilgili kullanımına örnek olarak gösterilebilir.¹⁰⁷ Kan Töngüs, altın yataкта uyurken yedi sarı kız onun başına destek olmaktadır.¹⁰⁸ Kan Töngüs, Kartaga Mergan'la güreşirken yer altındaki yedi kuğudan yardım ister.¹⁰⁹ *Kuğu karısının canı da yedi kuştan oluşmaktadır.*¹¹⁰ Yedi sayısının olumlu ve olumsuz varlıklarla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Yedi gün güreşmek, yedi yıl güreşmek gibi ifadeler de Kartaga Mergan Destanı'nda sıkça yer almaktadır.¹¹¹ Kartallar, Kan Purkan'ı aramak için yedi gök katına yedi kere giderler.¹¹² Kara boz at, Kartaga Mergan'la *kuğu karısı* güreşirken Kartaga Mergan'a yardım çağırarak için semayı yedi kez dolaşır.¹¹³

Yedi sayısı Kartaga Mergan Destanı boyunca en çok kullanılan sayıdır. Birçok kez dokuz sayısı ile beraber kullanılması Hakas destanlarında sıkça karşılaşılan bir durum olarak bu destanda da yerini almaktadır. Genelde zamanla ilgili kavramları karşılama da kozmolojik inançları karşılayan bir sayı olduğu da açıktır. "*Güneş ile ışıklandırılan yer üzerinde görülen gökte 7 yahut 9 kудay vardır. Bunlar, kahramanlar vasıtası ile, yer altında bulunan kötü ruhların kuvvetleri ile savaşır.*"¹¹⁴ Gökte yer alan tanrıların sayısının yedi veya dokuz olması, gök katlarının sayısının da yedi veya dokuz olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bilinmezlik, gök katlarıyla ilgili söylemlerde yedi ve dokuz sayısının art arda kullanılmasına neden olmuş olabilir.

7.5. Dokuz

Dokuz sayısı da yedi sayısı gibi Türk mitolojisinde çok kullanılan sayılardandır. Barındırdığı mitolojik unsurlar açısından önemlidir. Dokuz kişi, dokuz soy, dokuz tanrı gibi ifadelerde dokuz sayısı kullanılmaktadır. Oğuzların dokuz boydan türediği yönündeki inanç da dokuz sayısının önemini artırmaktadır.¹¹⁵

Kartaga Mergan Destanı'nda dokuz sayısı farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Kartaga Mergan, kartallara dokuz kısarak vermiştir.¹¹⁶ Kahramanlarla beraber yapılan seyahat dokuz gün sürer.¹¹⁷ Bembeyaz köyün ortasında dokuz köşeli taştan bir ev vardır.¹¹⁸ Kartaga Mergan'ın dövuştüğü pehlivanlardan birinin mızrağı dokuz uçludur.¹¹⁹ *Kuğu karısının canı dokuz denizin birleştiği yerde bir sandığın içindedir.*¹²⁰ Kan Purkan'ı diriltten ak ot, dokuz tanrı tarafından yaratılmıştır.¹²¹ Dokuz sayısının yedi sayısı ile ortak anlamları dışında; geometrik şekil, uzaklık, büyüklük, zorluk ve tanrısalık gibi unsurları simgelediği görülmektedir.

7.6. Diğer Sayılar

¹⁰⁵ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 163, 169, 175, 176.

¹⁰⁶ Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 104, 201.

¹⁰⁷ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 159, 162, 170.

¹⁰⁸ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 166.

¹⁰⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

¹¹⁰ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 174.

¹¹¹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 167-168.

¹¹² Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 160.

¹¹³ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

¹¹⁴ Köprülü, *age*, s. 4.

¹¹⁵ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 347.

¹¹⁶ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 160.

¹¹⁷ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 163.

¹¹⁸ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 164.

¹¹⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 166.

¹²⁰ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 174.

¹²¹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 175.

Kırk gün kırk gece yol gitme gibi Türk destanlarında çok sık karşılaşılan bir motif Kartaga Mergan Destanı'nda da yer almaktadır.¹²² Kattan Alıp ve Kan Mergan, kara boz atı yirmi dallı demir söğüt ağacına bağlarlar.¹²³ Yirmi sayısı da bir yerde kullanılarak fazlalık anlamı katılmaya çalışılmıştır.

8. Kartaga Mergan Destanı'nda Yer Alan Renkler

Renkler insanlık tarihiyle beraber kullanılmaya başlanmıştır. Türkler; kurdukları devletlerde, giydikleri kıyafetlerde, dini inanışlarını temsil eden simgelerde renkleri bilinçli bir şekilde kullanmışlar ve renklere belli anlamlar yüklemişlerdir. Hakas Türkleri de *alıptıh numah* adını verdikleri kahramanlık destanlarında renk sembolizmine büyük önem vermişlerdir. Renkleri, destanların akıcılığını sağlamak için değil mitolojik unsurları simgelemek amacıyla kullanmışlardır.¹²⁴

8.1. Ak/Beyaz

Hakas Türklerinin destanlarında beyaz renk ayrı bir öneme sahiptir. Kutsallığın rengi olarak da niteleyebileceğimiz renk olan beyaz; iyilik, güzellik ve masumiyet gibi anlamlar taşımaktadır¹²⁵ Kartaga Mergan Destanı'nda en çok yer alan renk beyazdır. Beyaz renk genel itibarıyla olumlu anlamlarda kullanılmıştır. Beyaz ve siyah renkler birbirinin zıttını temsil edecek şekilde destanda yer almıştır.

Kartaga Mergan'ın yaşadığı yer, ak denizin kenarında ve ak bir dağın altındadır.¹²⁶ Kartaga Mergan ak bit sirkesi gibi bir köy görmüş ve bu köydeki insanlarla beraber yola çıkmıştır.¹²⁷ Kara boz at, ak kayının dibinde ölmeyi beklemektedir.¹²⁸ Kan Purkan'ı diriltten ak ottur.¹²⁹ Beyaz şafak sökerken Tanrı, Kan Purkan'ın onun yanına gelmesini ister.¹³⁰ Bu bölümlerde beyaz renk olumlu anlamlarda kullanılmıştır. Yaşanılan yerin kutsallığına, bitkinin sihirli gücüne, insanların yardımseverliğine ve tanrısallığa vurgu yapmak amacıyla beyaz renkten yararlanılmıştır.

Kara boz at, *yalbagay kuşu* şekline girerek ak ve kara bulutlara doğru uçar.¹³¹ Kartaga Mergan, *kuğu karısı*yla dövüşürken onun iki zülfünü koparıp yere atar ve böylece ak dağ ile kara dağ meydana gelir.¹³² Altın guguk ötünce ak kaya ak duman olup gökyüzüne yükselir. Kara kaya da kara kurşun olarak kara yerde akıp gider.¹³³ Ak ve kara renkler destanda birlikte kullanılarak iyi ve kötü dengesi oluşturulmuştur. Beyaz rengin tanrısallığı ve göğe yükselmesi, siyah rengin ise yer altına akması tasvir edilmiştir.

Kan Töngüs taş sarayın içindeki ak evde oturmaktadır.¹³⁴ Kan Töngüs'ün iyi bir insan olmadığı düşünülürse beyaz rengin burada gücün sembolü olarak kullanıldığı düşünülebilir.

8.2. Kara/Siyah

Türk mitolojisinde, siyah rengin, beyaz rengin karşılığı olarak kullanılması yaygındır. Bu durum siyahın kötülüğü temsil etmesinin nedenini açıklamaktadır. Siyah rengin acı verici olayları anlatmak için kullanıldığı da görülmektedir.¹³⁵ Kartaga Mergan, Kan Töngüs'ü kara yere fırlatmaktadır. *Yer Aynasını* da kara bulutlara kadar atar.¹³⁶ *Kuşu karısının* yedi kuştan oluşan canı kara bir sandığın içindedir.¹³⁷ Destan boyunca siyah renk ile bağlantılı yer ve nesnelerin olumsuzluk içerdiği görülmektedir ancak atların özellikleri arasında bulunan kara sıfatı olumsuz bir durum taşımamaktadır. Bu durum sadece atın rengini belirtiyor olabileceği gibi gücü de simgeliyor olabilir.

¹²² Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 161-162.

¹²³ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

¹²⁴ Yaprak Pelin Uluşık, "Hakas Türklerine Ait Kahramanlık Destanlarında Renk Sembolizmi I: Ak/Beyaz", *Turkish Studies-Language*, C. 16, S. 1, 2021, s. 491, 492, 497.

¹²⁵ Uluşık, "...Ak/Beyaz", s. 494.

¹²⁶ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 158.

¹²⁷ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 163.

¹²⁸ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 171.

¹²⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 175.

¹³⁰ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 178.

¹³¹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 161.

¹³² Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

¹³³ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 173.

¹³⁴ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 166.

¹³⁵ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 332.

¹³⁶ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

¹³⁷ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 174.

8.3. Sarı

Güney Sibirya destanlarında sarı rengin yer altına ait varlıklar için kullanıldığı görülmektedir.¹³⁸ *Tyekçakay*'ın, diğer adıyla *kuğu karısının* sarı tırnaklarının olması bu durumu desteklemektedir.¹³⁹ Kan Töngüs uyurken onun başına destek olan yedi sarı kızdan bahsedilmektedir.¹⁴⁰ Hakas mitolojisinde sarı su kızları vardır. Bu kızların şamanlarla atların koruyucusu arasında bağlantı kurduğu düşünülmektedir. Sarı kızların yer altıyla ilişkilendirildiği de bilindiğine göre, destanda geçen yedi sarı kızın Hakas mitolojisindeki kızlar olduğu düşünülebilir.¹⁴¹ Kartaga Mergan Destanı'nda sarı rengin ilişkilendirildiği varlıkların, düşman varlıklar olması sarı renge olumsuz bir anlam yüklediğini göstermektedir.

9. Kartaga Mergan Destanı'nda Yer Alan Madenler

Türk destanlarında madenler sıkça yer almaktadır. Maden isimlerinin Türkçe olması da Türklerin madenlerle uzun yıllardır ilişkileri olduğunu gösterir niteliktedir. Demir bilekli, altın kalplı gibi birçok deyim; destanlarda, diğer edebi türlerde ve günlük yaşantımızda olan varlığı, madenlerin Türk kültürüne olan etkisene örnek teşkil etmektedir.¹⁴²

9.1. Altın

Türk destanlarında altının kullanımı yaygındır. Simyacılık inancının diğer madenleri altına dönüştürme çabasından ibaret oluşu, altına biçilen değeri gösterir niteliktedir. Altının Güneş'in simgesi olarak görülmesi altının kutsallığını artırmaktadır. Tanrılar, kahramanlar ve bunlarla alakalı nesnelerin altınla ilişkilendirilmesi altının, Türk mitolojisindeki önemini göstermektedir.¹⁴³

Kartaga Mergan Destanı'nda kır at, altın eşğin dibine cansız olarak düşer.¹⁴⁴ Kan Mergan'ın kırmızı atı, altın bir direğe bağlanmıştır.¹⁴⁵ Bembeyaz köydeki dokuz köşeli taş evin önünde de altın bir direk vardır.¹⁴⁶ Kan Töngüs altın bir yataкта uyumaktadır.¹⁴⁷ Kara boz at, altın yapraklı ve gümüş kabuklu bir kayın ağacının dibinde açıklıktan veya susuzluktan ölmeyi beklemektedir.¹⁴⁸ Kır at, Kartaga Mergan'ı bulmak için at başı büyüklüğünde altın bir guguğa dönüşür.¹⁴⁹ *Kuğu karısının* canı altın bir kutunun içindedir.¹⁵⁰ Kartaga Mergan, Altın Kan'ın kızı Altın Arıç'la evlenir.¹⁵¹ Kartaga Mergan Destanı'nda altın, nesnelerin yapıldığı maden olarak kullanılmıştır. Bu nesnelere bazıları altından yapılmamış olsalar dahi kutsallığı temsil etmesi açısından altınla ilişkilendirilmiş olabilirler. *Kuğu karısının* ve Kan Töngüs'ün altınla ilişkilendirilmesi altının gücü sembolize etmesiyle açıklanabilir. Altın kelimesinin isimlerde de kullanıldığı görülmektedir. Sarı rengin olumsuz bir anlam barındırdığı görülse de sarı renkte olan altın için bu durumun geçerli olmadığı açıktır.

9.2. Demir

Türkler demirciliğe çok önem veren bir millettir. Demirciliği kutsal bir iş, demirciyi de kutsal bir varlık olarak düşünmüşlerdir. Yemin ederken, demirden dövülmüş kılıçları kullanmaları demire yüklenen anlamı gösterir niteliktedir. Türk destanlarında da demirle ilişkili yer ve varlıklar sıkça yer almaktadır.¹⁵²

Kartaga Mergan Destanı'nda Kattan Alıp ve Kan Mergan, kara boz atı yirmi dallı demir söğüt ağacına bağlarlar.¹⁵³ Ölülerini diriltiren ak ot, demir yerin kenarında, demir bir kayalığın üzerindedir.¹⁵⁴ Örneklerden anlaşılacağı üzere demir zorluğu temsil edecek şekilde kullanılmıştır. Ak otu almak da demir söğüt ağaçtan kurtulmak da zordur.

¹³⁸ Uluişik, "...Ak/Beyaz", s. 503.

¹³⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

¹⁴⁰ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 166.

¹⁴¹ Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, s. 699.

¹⁴² Banarlı, *age*, s. 31-32.

¹⁴³ Derya Özcan, "Kazak Türklerinin Munlık-Zarlık Destanında Altın", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2011, s. 34, 38.

¹⁴⁴ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 161.

¹⁴⁵ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 163.

¹⁴⁶ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 164.

¹⁴⁷ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 166.

¹⁴⁸ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 171.

¹⁴⁹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 173.

¹⁵⁰ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 174.

¹⁵¹ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 177.

¹⁵² Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 72-74.

¹⁵³ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

¹⁵⁴ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 175.

HAKAS DESTANI KARTAGA MERGAN'A MİTOLOJİK BİR BAKIŞ

9.3. Kurşun

Kurşun madeni; altın, gümüş, demir ve bakır gibi madenlerle beraber destanlarda yer alan madenlerdendir.¹⁵⁵ Kurşun, Kartaga Mergan Destanı'nda olumsuz bir varlığı nitelerken kullanılmakta ve yer altına akması sebebiyle de olumsuz bir yere gitmektedir. *Yer Aynası*'nin kaynanası olan *Tyekçakay*'dan diğer adıyla *kuğu karısından* kurşun gözlü olarak bahsedilmektedir.¹⁵⁶ Altın guguk öttükten sonra kara kayanın kara bir kurşuna dönüşüp kara yerde akıp gitmesi kara renkle beraber kurşuna da olumsuz bir anlam yüklemektedir.¹⁵⁷

SONUÇ

Kartaga Mergan Destanı'nın genel anlamda Hakas destan geleneği içerisinde yer alan unsurları taşıdığı görülmektedir. Destanda yer alan coğrafi unsurlar yaşanan bölgenin özelliklerini göstermekte ve destanın inandırıcılığını artırmaktadır. Destanda yer alan bazı mitolojik varlıkların başka Türk boylarının destanlarında da aynı veya benzer işlevlere sahip olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu durum Türk mitolojisinin bir bütün olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kartaga Mergan Destanı'nda yer alan Altın Arığ'ın, bir destan kahramanı olarak Altın Arığ Destanı'nda da yer alması Kartaga Mergan Destanı'nın büyük bir destanın parçası olduğunu düşündürmektedir. Olayların akış sırasında karışıklıkların olması, destan boyunca aynı atların farklı isimlerle anılması, anlaşılabilirliği güçleştirmektedir.

Bu çalışmayla Kartaga Mergan Destanı'nın Hakas destanları içindeki yeri tespit edilmiş, destanın barındırdığı mitolojik unsurlar bulunmuştur. Hakas destanlarıyla ilgili yapılan çalışmalara örnek oluşturulmuştur. Bu destanla ilgili çalışma yapacak kişiler, bir atın birçok isme ve tanımlamaya sahip olmasının nedenini araştırabilirler. Kartaga Mergan Destanı, karışıklıkları ve anlam kopukluklarını gidermek amacıyla yeniden düzenlenip yayımlanabilir.

GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Erhan, *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*, Kömen Yayınları, Konya 2016.

AKTAŞ, Erhan, "Hakas Destan Kahramanları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hakas Destan Araştırmaları I*, Edt. Erhan Aktaş, Kömen Yayınları, Konya 2020, ss.171-216.

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi Cilt 1*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

BEKKİ, Salahaddin, "Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi", *Milli Folklor*, C. 8, S. 62, 2004, ss.53-66.

¹⁵⁵ Banarlı, *age*, s. 32.

¹⁵⁶ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 169.

¹⁵⁷ Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 173.

- CAFEROĞLU, Ahmet, “Türk Onomastiğinde At Kültü” , *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, 1953, ss.201-212.
- ÇOBANOĞLU, Sacide, “Abakan Türklerinin (Sagay) Destanlarında Halk İnançları Bağlamında Dağ Kültü” , *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2020, ss.43-58.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- DİLEK, İbrahim, “Sibirya Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler” , *Milli Folklor*, C. 22, S. 85, 2010, ss.46-56.
- DİLEK, İbrahim, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- DUYMAZ, Ali, “Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı” , *bilig*, S. 45, 2008, ss.4.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatı Araştırmaları 2*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- ERGUN, Pervin, *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*, Kömen Yayınları, Konya 2010.
- ERGUN, Pervin, *Sibirya Türklerinin Destanlarında İyeler*, Kömen Yayınları, Konya 2019.
- ERSOY, Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, Zafer Matbaası, İstanbul 2000.
- FRAZER, James H., *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul 1992.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.
- KAYABAŞI, Onur Alp, *Destan ve Hükümdar Türk Destanlarında Devlet ve Yönetim*, Kömen Yayınları, Konya 2016.
- KAYABAŞI, Rabia Gökcen, “Sibirya Sahası Türk Destanlarında Anlatıcı Tipolojisi” , *Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı*, Edt. Esmâ Şimşek, Kömen Yayınları, Konya 2019.
- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm, “Sibirya Türklüğünde Ayı ile İlgili İnanışlar” , *Av ve Avcılık Kitabı*, Edt. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul 2008.
- KİLLİ YILMAZ, Gülsüm, “Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra” , *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 3, Eylül 2010, ss.154-178.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul 1935.
- LVOVA, E.L., OKTYABRSKAYA, İ.V., SAGALAYEV, A.M., USMANOVA, M.S., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (İnsan ve Toplum)*, çev. Metin Ergun, Kömen Yayınları, Konya 2013.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.
- ÖZCAN, Derya, “Kazak Türklerinin Munlık-Zarlık Destanında Altın” , *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, 2011, ss.30-38.
- RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan I*, çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994.
- RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan II*, çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1994.
- REICHL, Karl, *Türk Boylarının Destanları*, çev. Metin Ekici, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- ULUIŞIK, Yaprak Pelin, “Hakas Destan Dairesinden Bir Kadın Kahraman: Huban Arığ” , *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 11, S. 24, 2018, ss.137-157.
- ULUIŞIK, Yaprak Pelin, “Hakas Türklerine Ait Kahramanlık Destanlarında Renk Sembolizmi I: Ak/Beyaz” , *Turkish Studies-Language*, C. 16, S. 1, 2021, ss.485-513.

HAKAS DESTANI KARTAGA MERGAN'A MİTOLOJİK BİR BAKIŞ

UYSAL, Yavuz, *Hakas Masalları(İnceleme-Metinler)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Kayseri 2014.

YILDIRIM, Seyfullah “G. N. Potanin’in Kazak Türkleri Arasında Derlemiş Olduğu Er Töstik (Er Töştük) Anlatıları Hakkında”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 9, ss.75-102.

YILDIRIM, Seyfullah, Hallaç, Ahmet Tacetdin, “Altay Tıvaları ve Er Töştük Anlatısının Altay Tıva Varyantı: Bay Nazar”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C.15, S. 37, 2022, ss.1-21.

ZALOĞLU, Pınar, *Orta Asya ve Güney Sibiryaya Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2011.